

6. Faulstich E. A socioterminologia na comunicação científica e técnica // Artigos de terminologia. Coleção lingüística. – Rio de Janeiro, 2003 – N 2.
7. Faulstich E. Aspectos de terminologia geral e terminologia variacionista. // TradTerm, 7, p. 11-40, 2001.
8. Faulstich E. Variação em terminologia. Aspectos de socioterminologia. // I Panorama actual de la terminología. Granada, Editorial Comares, pp. 65-106, 2002.
9. Freixa J. La variació terminològica. Anàlisi de la variació denominativa en textos de diferent grau d'especialització de l'àrea de medi ambient. – Barcelona, 2002.
10. Gaudin, F. Socioterminologie. Des problèmes sémantiques aux pratiques institutionnelles. Rouen, Université de Rouen, 1993.
11. <http://www.granddictionnaire.com>
12. Lurquin, G. In Memoriam Eugen Würster. Le langage et l'homme, 1979.
13. Martínez Fernández A. I. Aproximación á variación terminolóxica do galego na didáctica das Ciéncias da Natureza. Análise socioterminolóxica // Boletín da Universidade de Santiago de Compostela. – 2004.
14. Würster E. The machine-tool: An interlingual dictionary of basic concepts. – London, 1968.

УДК 81'37:81'367:811.161.2

І.С. Тимофєєва,

Прикарпатський національний педагогічний університет

ім. В. Стефаника,

м. Івано-Франківськ

ПРЕДИКАТИ ФІЗИЧНОГО СТАНУ В ОРГАНІЗАЦІЇ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

У статті розглянуто семантичні компоненти, статально-орієнтовані предикати, статальні ситуації та їх різновиди.

The article deals with the semantic componets, statal oriented predicates, statal situations and their types.

Відомо, що висловлювання як особлива семантична сутність становить складний знак цілої ситуації, а саме включає в себе декілька семантичних компонентів, причому не завжди однорідних, часом таких, що поєднують риси різних семантичних типів предикатів. Так, при аналізі пропозицій подій за Т.В. Шмельовою їх характеристика реалізується за двома параметрами: за типом пропозиції (дія, стан, існування й под.) і за сферою – фізичною, психічною, інтелектуальною і соціальною. Кожен із перелічених па-

раметрів має свою систему варіювання: від найбільше визначеного, актуалізованого до невизначеного або поєднаного типу. Так, у висловлюванні можуть поєднуватися семантичні компоненти стану і відношення, стану і якості, стану і дії. Наприклад: *Корній, Марія і стара мати сидять коло столу і їдять Святу Вечерю. Їм весело і радісно. На обличчях спокій, видно сяйво щастя – короткого і проходячого, але все-таки щастя* (У. Самчук) (поєднання семантичних компонентів стану та відношення);

*Щось віл почав був говорить
Да судді річ його спочатку перебили,
Бо він ситенький був*

(Є. Гребінка)

(поєднання семантичних компонентів стану і якості);

*Нехай, сину мій, ми працюємо,
Нехай цілий вік ми горюємо;
Нехай сохну я, тато горбиться,
Ти на світ поглянь, що там робиться...*

(С. Руданський)

(поєднання семантичних компонентів стану і дії).

Кваліфікація висловлювань за цими параметрами може бути несуттєвою для експерієнцера, пор.: *Болить голова, у сина температура, а у чоловіка радикуліт* ("Медицина для вас"). В даному випадку для мовця важливим є надання інформації про фізичне самопочуття членів сім'ї; кваліфікація ситуації як статальної втрачає свою першочерговість.

Онтологічний тип стану може бути виражений з різним ступенем визначеності. Так, у висловлюванні *...і їй зробилося уже на правду холодно – піт вистигав між лопаток, од нагло розверзтої довкола неї безмежної, як зоряне небо, пустелі безлюддя...* (О. Забужко) не пропонується однозначної трактовки стану, у якому перебуває експерієнцер, – фізичному чи психічному. Холод міг бути фактичним фізичним станом, а відчуття дискомфорту могло бути спричинене почуттям самотності, що є показником емоційного стану.

Визначення можливостей варіювання статальних висловлювань показало, що для різних типів речень характерні свої види предикатів; власне статальні предикати, що зазвичай розглядаються як організуючий центр статальної пропозиції, такі, як *хворий, у розпачі, спекотно, не спиться*, насправді не охоплюють всі статальні висловлювання. Для аналізу семантики висловлювання видається перспективним використання поняття категоріальної ситуації, яке розробляється аспектологічною школою [Бондарко 1984; 1987; 1999 та ін.], в даному випадку – статальної ситуації. Статальна си-

туація являє собою різновид категоріальної ситуації, що ґрунтується на семантичній категорії стану і утвореним нею функціонально-семантичному полі, тобто є типовою змістовною структурою, яка містить аспект загальної сигніфікативної ситуації, що передається висловлюванням із характерними наступними ознаками: статичністю у сполученні із тривалістю (потенційною змінністю), інактивністю суб'єкта стану, часовою дискретністю і переважною перцептивністю. Комплекс цих ознак утворює ієрархізовану структуру і може реалізовуватися у висловлюванні з різним ступенем повноти і актуалізованості, концентруватися в предикаті, окрім того, зазначені семантичні ознаки можуть компенсуватися за рахунок взаємодії з іншими елементами висловлювання.

Аналіз статальних висловлювань з опорою на поняття статальної ситуації розширює сферу дослідження, надає можливість простежити в конкретному висловлюванні взаємодію семантичних елементів різних ситуацій, виявити різноманітність типів і підтипів домінуючих статальних висловлювань, особливості їх будови. Однак оперування поняттям статальна ситуація не означає неухвагу до типів предикатів, що використовуються в статальному висловлюванні, натомість, дана методика аналізу дає змогу виділити декілька видів предикатів, що виконують у них певні функції. Власне статальні предикати містять весь комплекс ознак, притаманних статальним ситуаціям, а невластиві статальні предикати – тільки їх частину, тому можуть використовуватися як в статальних, так і нестатальних висловлюваннях.

Серед власне статальних предикатів виділено три різновиди. По-перше, це типові статальні предикати, що їх докладно вивчено у працях багатьох дослідників (Т.В. Булигіна, Н.В. Гуйванюк, М.Я. Кобилянська, І.І. Слинько, О.М. Селіверстова, О.М. Вольф та ін., або так звані "ізосемічні" предикати (Г.О. Золотова), в яких поєднуються лексична та граматична категоризація стану: *холодно, у відчай, (не) спиться*. Для реалізації семантики стану такий предикат не потребує великих зусиль з боку мовця (вибір предиката обмежує його можливості). Натомість, для вираження нестатальної семантики потрібні додаткові умови. Наприклад: *Ох, лисичко! І холодно нам з тобою, і голодно!* (народна казка); *Я і сама була у розпачі, але що поробиш?* У наведених прикладах існує баланс між номінацією ситуації – станом та його онтологічним типом, однак належність висловлювання до статальних не актуалізована.

По-друге, для актуалізації типу ситуації, моносемічної її кваліфікації використаний так званий ситуативно визначальний тип предиката (за різними термінологіями – описовий, розщеплений, аналітичний), в якому для "таксономічної" та "тематичної" категорій (за термінологією О.В. Падучевої) існують два дискретно представлені елементи в межах одного предиката: *Важко каміння двигати,*

а під сонцем палючим захлинаєшся спрагою, але робиш, поки грижа не схопила, бо молодий... (М. Вайно). Перший елемент, який трактується як ідентифікатор стану, виражається словами *стан, почуття / чуття / відчуття, місцезнаходження; почуватися, зазнавати / переживати, відчувати* й под. У якості ідентифікатора можуть також виступати слова зі значенням зовнішнього стану: *мати вигляд (натомлений), бути (зажуреним): Тимасій мав стомлений вигляд, під його очима крилатилися сірі тіні* (Ю. Мушкетик). Другий елемент, що є складовим такого предикату, номінує онтологічний тип стану (фізіологічного, психічного та ін.) і може належати до лексем зі значенням як стану: *голод, сп'яніння, біль, втома, радість, тепло*, оцінки: *добре, погано* (пор.: *почуватися погано*), так і процесу: *перебувати в стані рівномірного руху, описувати складний комплекс, що немає однослівної номінації в мові*. Таким чином, за допомогою ідентифікатора стану мовець може репрезентувати такий "стан речей", який як фізичний стан не сприйматиметься.

По-третє, до власне статальних віднесено предикати широкого значення, що передають саме семантику стану, але не чітко виражають його онтологічний тип. Це такі слова, як *мучитися (мука), страждати (страждання)* (див. В.І. Кононенко [В. Кононенко 2004, с. 27-28, 125; 22, с. 118, 121, 125, 171]), *тяжко переживати / зазнавати* й под. В них може недиференційовано наводитися фізіологічний або психологічний стан, стан позитивний або негативний, характеристика експерієнцера (особи / істоти) або предмета, наприклад: *...на саму гадку, що в людських очах вона тепер не більше як шмата, ужита на постільку Оленці з Дмитром, її пекло всередині вогнем...* (О. Забужко). З наведеного фрагмента залишається незрозумілим, чи йдеться про фізичні чи душевні страждання, хоча більш широкий контекст скасовує невизначеність, значення предиката конкретизується, уточнюється.

Слова з широким значенням у висловлюваннях можуть виступати й без конкретизаторів (див. останній приклад), проте таке використання предиката не облігаторне, контекст обмежує його (предиката) значення, причому вибір конкретизаторів зумовлюється семною структурою предиката і надає мовцеві свободу вибору. В останньому прикладі контекстуальне уточнення відбувається шляхом причинно-наслідкових відношень (*пече всередині* – фізичне страждання, тілесна мука, яка спричинена стражданнями душевними). Мовець у такому висловлюванні може використовувати як типові, так і нестандартні розповсюджувачі: *...їй знову снився дід, і якось тяжко недобре, інакше, ніж звичайно, а до того ще й сусідський хлопець, родом придуркуватий, стривожив, прокричавши вранці через тин радісно, наче молодий півник: тітко, тітко, а до вас уночі змії у комина влетів, такий, як зірка хвостата, я сам бачив!..* (О. Забужко). Кожен з конкретизаторів є типовим для дієслова,

видається незвичним, нестандартним можливість їх використання як однорідного ряду, що уточнює семантику предиката.

В статальних висловлюваннях функціонують предикати, котрі не можна віднести до власне статальних, оскільки вони не охоплюють весь комплекс ознак, що є характерними для семантики стану. Однак вони мають найбільш суттєві семантичні ознаки стану, а ознаки, яких бракує, компенсуються контекстом, саме тому їх можна назвати статально-орієнтованими предикатами. Для аналізу висловлювань з такими предикатами важливим є поняття статальної ситуації. Серед цих предикатів виділено підтипи, які по-різному поєднують у собі "ситуативний" і "тематичний" аспекти семантики: 1) з перевагою ситуативного компонента; 2) з перевагою тематичного компонента; 3) синкретичні.

До першого підтипу належать предикати, в яких здійснюється граматична категоризація стану, однак лексично вони не пов'язані з тими проявами дійсності, які зазвичай притаманні статальному: це безособово-предикатні слова, іменники у формі "в + місцевий відмінок", модально-деагентивні безособові дієслова, наприклад: *Робиться навіть весело* (У. Самчук); *У небі незрушно спокійно, сонце світить, не виявляючи найменшої зміни* (У. Самчук); *О, значить, усе добре...* (В. Винниченко). Для того, щоб наведені предикати виражали семантику стану, необхідні додаткові зусилля контексту: наявність у висловлюванні давального суб'єкта (або форми "з + орудний відмінок"), часової локалізованості (іноді повторюваності) та ін. Семантика стану в реченні виражається доволі усталено, визначено. За умови порушення синтаксичних і морфологічних реалізацій статальної семантики предикат, що аналізується, набуває іншого значення і не формує статальне висловлювання. Порівняйте: *Це ніби й добре, бо означає любов козачу до роду Хмельницького, це й дуже зле, бо заважка для Юрася гетьманська булава, заважка і водночас надто легка* (Р. Федорів); *Знаємо, що й тобі у містах не зле* (М. Яновський); *Тепер уже все добре* (І. Багрянний).

До другого підтипу належать предикати, що називають явища дійсності, звичайно пов'язані зі статальною кваліфікацією, однак їх граматичний спосіб вираження припускає можливість різного тлумачення ситуації: стану або дії, стану або якості, більш складних типів. Такий предикат неможливо беззастережно віднести до статальних, він містить у собі й іншу сему: *Навіть влітку ночі в горах холодні* – сему властивості, що базується на відсутності ознаки перцептивності і наявності "раціонального" компонента у семантиці прикметника; *Петро відчував злість на брата* – сему взаємовідношення. У наведених прикладах роль контекста в реалізації тієї чи іншої семантики значуща. Контекст сприяє актуалізації семантики; пор. висловлювання з актуалізованою семантикою стану: *А там повітря*

під дотиком чути, вогке, прохолодне, мов джерельна вода (Р. Іваничук); *А Феогенові розгорялася в грудях злість на Сократа й росло невдоволення собою* (Ю. Мушкетик).

До зазначених підтипів відносяться так звані синкрети, тобто предикати, що спроможні передавати комплексну семантику, в яких сполучені семантичні ознаки є рівноправними компонентами значення і функціонують у висловлюванні як співзначення [Конецкая 1993, с. 89-99]. До предикатів-синкретів, спроможних функціонувати у статальних висловлюваннях, належать такі дієслова, як *сидіти, стояти, лежати, висіти* й под., наприклад: **СТОЯТИ**, *стою, стоїш, недок. 1. Бути на ногах у вертикальному положенні, не рухаючись з місця (про людину і тварину). // з ким, розм. Розмовляти, проводити час. // Бути у вертикальному положенні (про предмети). // Бути поставленим, міститися на якій-небудь горизонтальній поверхні. // Бути розташованим, знаходитися де-небудь, займати якийсь простір. // Розміщатися де-небудь певним чином (про людей, предмети і т. ін.). Стояти на заводі. 2. Не рухатися, залишатися на тому самому місці [СУМ], тобто спостерігається поєднання значень 'зберігати вертикальне положення', 'перебувати в стані спокою', а також 'знаходитися де-небудь'.*

Синкретичні предикати називають водночас декілька семантичних елементів (і цим відрізняються від предикатів з широким значенням), хоча у висловлюванні ці семи можуть актуалізуватися у різний спосіб, наприклад: *Так сумно й непорушно стоять і наслухують дерева. Тиша така велика* (У. Самчук). В даному випадку актуалізується сема "стан спокою" засобом прислівника способу дії *непорушно* з аналогічною семантикою, а значення 'перебувати у вертикальному положенні' існує, але не є суттєвим для наратора, саме тому він не використовує у висловлюванні допоміжних засобів для підсилення значення. Пор. інший тип: *Марія зупинилась на місці, де стежки розходяться. Стоїть і дивиться. В очах у неї не ясно. Напливають півки і закривають небо, дерева* (У. Самчук). Контекстне оточення, що конкретизує позу суб'єкта і протиставлення дієслів *зупинилась, стоїть* (не йде, а стоїть), актуалізують семантичний елемент 'перебування у вертикальному положенні', хоча інші семи 'перебувати у стані спокою, не рухатися', 'знаходитися в певному місці' (там, де розходяться стежки) присутні у наведеному прикладі.

У висловлюванні можуть бути актуалізованими водночас декілька сем, наприклад: *Вона стояла з санчатами на горі, розпашіла й захекана, чекаючи своєї черги з'їжджати ...* (О. Забужко). У дієслові *стояла* актуалізується сема тимчасового спокою, що означає недовготривале збереження стану речей (на користь тимчасовості стану свідчить дієприкметниковий зворот *чекаючи своєї черги з'їжджати*), семантичний елемент 'вертикальне положення

суб'єкта' очевидний, локатив *на горі* – 'місцезнаходження'.

Отже, використання поняття сталатна ситуація надає можливості не тільки дослідити широке коло висловлювань, що передають семантику стану, але й виділити декілька підтипів предикатів, що в них функціонують, кожен з яких характеризується власною специфікою семантичної взаємодії з навколишнім середовищем, а також обслуговує різні інтенції мовця / експерієнцера, що дає змогу передавати "семантичні нашарування" висловлювання з різним ступенем визначеності / невизначеності.

Література

1. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. – Л., 1984.
2. Бондарко А.В. Введение. Основания функциональной грамматики // Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. – Таксис. Л., 1987.
3. Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики. Языковая интерпретация идеи времени. – СПб., 1999.
4. Булыгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке // Семантические типы предикатов. – М., 1982.
5. Вольф Е.М. Состояние и оценки. Оценки состояния // Семантические типы предикатов. – М., 1982.
6. Вольф Е.М. Эмоциональные состояния и их представление в языке // Логический анализ языка: Проблемы интенциональных и семантических контекстов. – М., 1989.
7. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови. – Донецьк, 1996.
8. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М., 1982.
9. Конецкая В.П. Семантические типы слов (на материале английского языка) // Вопросы языкознания. – 1993. – № 6.
10. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу. – К. – Ів.-Фр., 2004.
11. Падучева Е.В. Принцип композиционности в неформальной семантике // Вопросы языкознания. – 1999. – № 5.
12. Селиверстова О.Н. Второй вариант классификационной сетки и описание некоторых предикатных типов русского языка // Семантические типы предикатов. – М., 1982.
13. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Я. Синтаксис СУМ. – К.: Вища школа, 1994.
14. Словник української мови. <http://www.slovnuk.net/ua>
15. Шведова Н.Ю. Теоретические результаты, полученные в работе над "Русским семантическим словарем" // Вопросы языкознания. 1999. № 1.
16. Шмелева Т. В. Семантический синтаксис. – Красноярск, 1997.